

Beelden van de professional

Inspiratiebronnen voor professionalisering

Ed de Jonge

Leden beoordelingscommissie promotie:

Prof.dr. M. de Winter (voorzitter)

Prof.dr. M. Noordegraaf

Prof.dr. P. Schnabel

Prof.dr. E.H. Tonkens

Dr. S.M. Verhagen

Paranimfen promotie:

Drs. I.J. Cordus

Dr. R.T.H.M. Kloppenburg

ISBN 978 90 5972 806 6 (hardcover)

ISBN 978 90 5972 981 0 (paperback)

ISBN 978 90 5972 982 7 (e-book)

Uitgeverij Eburon

Postbus 2867

2601 CW Delft

015 – 213 14 84 (telefoon)

015 – 214 68 88 (fax)

info@eburon.nl

www.eburon.nl

Schilderij omslag: Willemien van Gurp

Ontwerp omslag: Afke Schenkelaars

Informatie en contact: www.professionaliteit.nu

© 2015 Ebbel Andreas de Jonge. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende.

Inhoud

Voorwoord	xvii
Inleiding	1
1 Ontwerp van het onderzoek	9
DEEL 1 Professionaliteit: een betekenisconstructie	15
2 Een constructieve benadering van professionaliteit	17
3 Een ideaaltypisch model van professionaliteit	33
4 Een zinvol perspectief op professionaliteit	57
DEEL 2 Beelden van de professional: een literatuurverkenning	81
5 Analyse kader	83
6 Organisatiebeelden	97
7 Expertisebeelden	149
8 Ethosbeelden	197
9 Praktijktheorie	247
DEEL 3 Het professionele discours: een tijdschriftanalyse	267
10 De identificatie van beelden van de professional	269
11 De functie van beelden van de professional	297
12 Afronding van het onderzoek	329
Summary	351
Literatuur	371
Bijlagen	387
Bijlage 1: Geselecteerde artikelen	389
Bijlage 2: Auteursindex	395
Bijlage 3: Overzicht van auteurs	397
Curriculum Vitae	409

Inhoud (uitgebreid)

Voorwoord	xvii
Inleiding	1
De inspiratie van professionals	1
De publieke waardering van professionaliteit	2
De betekenis van professionaliteit	5
1 Ontwerp van het onderzoek	9
Doelstelling	9
Vraagstelling	9
Onderzoeksvragen	10
Leeswijzer	12
DEEL 1 Professionaliteit: een betekenisconstructie	15
2 Een constructieve benadering van professionaliteit	17
2.1 De ideaaltypische benadering van professionaliteit	18
2.2 Een doelrationele ordening van professionaliteit	24
2.3 De sociaal-maatschappelijke context van professionaliteit	27
3 Een ideaaltypisch model van professionaliteit	33
3.1 Domein 1: richten	34
3.2 Domein 2: verrichten	40
3.3 Domein 3: inrichten	49
3.4 Tot besluit	56
4 Een zinvol perspectief op professionaliteit	57
4.1 De betekenis van professionaliteit	58
4.2 De identiteit van professies	60
4.3 De positie van professies	64
4.4 De dynamiek van professies	71
4.5 Een ijkpunt voor professies	73

DEEL 2 Beelden van de professional: een literatuurverkenning	81
5 Analyse kader	83
5.1 De identificatie van beelden	84
5.2 De selectie van beelden	86
5.3 De ordening van beelden	89
5.4 De analyse van beelden	91
6 Organisatiebeelden	97
6.1 De straatniveaubureaucraat	98
6.2 De bureaucratische professional	109
6.3 De commerciële professional	119
6.4 De intrapreneur	124
6.5 De frontliniewerker	133
6.6 De categorie organisatiebeelden	146
7 Expertisebeelden	149
7.1 De lerende professional	150
7.2 De kenniswerker	157
7.3 De reflectieve praktijkwerker	168
7.4 De wetenschappelijke praktijkwerker	177
7.5 De onderzoekende professional	187
7.6 De categorie expertisebeelden	194
8 Ethosbeelden	197
8.1 De normatieve professional	198
8.2 De presentiebeoefenaar	209
8.3 De creatieve professional	218
8.4 De democratische professional	228
8.5 De kritische praktijkwerker	236
8.6 De categorie ethosbeelden	244
9 Praktijktheorie	247
9.1 De zelfsturende professional	248
9.2 Beelden als inspirerende praktijktheorie	257
9.3 Beelden in het reflectieve discours van maatschappelijk werk	264

DEEL 3 Het professionele discours: een tijdschriftanalyse	267
10 De identificatie van beelden van de professional	269
10.1 Identificatiemogelijkheid 1: expliciete aanduidingen	271
10.2 Identificatiemogelijkheid 2: indirecte verwijzingen	276
10.3 Identificatiemogelijkheid 3: impliciete elementen	283
10.4 Identificatiemogelijkheid 4: geïmpliceerde relevantie	288
10.5 Onderzoeksbevindingen	290
11 De functie van beelden van de professional	297
11.1 De auteurs	298
11.2 De thematiek	303
11.3 De positionering	306
11.4 De betekenis	311
11.5 Onderzoeksbevindingen	326
12 Afronding van het onderzoek	329
Professionaliteit: een betekenisconstructie	329
Beelden van de professional: een literatuurverkenning	336
Het professionele discours: een tijdschriftanalyse	342
Tot slot	348
Summary	351
Professionalism: an ideal-typical construction of its meaning	351
Images of the professional: a literature study	357
The professional discourse: an analysis of a professional journal	364
Finally	369
Literatuur	371
Bijlagen	387
Bijlage 1: Geselecteerde artikelen uit <i>Maatwerk</i> (1998-2008)	389
Bijlage 2: Auteursindex van de geselecteerde artikelen uit <i>Maatwerk</i> (1998-2008)	395
Bijlage 3: Overzicht van de auteurs van <i>Maatwerk</i> (1998-2008)	397
Curriculum Vitae	409

Tabellen en schema

Tabel 2.1	Een doelrationeel raamwerk voor een ideaaltypisch model van professionaliteit	24
Schema 2.1	De ideaaltypische context van professionaliteit als expert-model	27
Tabel 2.2	Modellen voor en perspectieven op de organisatie van arbeid	28
Tabel 3.1	Een ideaaltypisch model van professionaliteit: domein 1	34
Tabel 3.2	Een ideaaltypisch model van professionaliteit: domein 2	40
Tabel 3.3	Een ideaaltypisch model van professionaliteit: domein 3	49
Tabel 3.4	Een ideaaltypisch model van professionaliteit	56
Tabel 4.1	Sociaal-maatschappelijke positioneringen	70
Tabel 5.1	Overzicht van de geselecteerde beelden en hun belangrijkste bronnen	83
Tabel 10.1	Opbrengst identificatiemogelijkheid 1.1: letterlijke aanduidingen	272
Tabel 10.2	Opbrengst identificatiemogelijkheid 1.2: synonieme aanduidingen	273
Tabel 10.3	Opbrengst identificatiemogelijkheid 1.3: nieuwe beelden	275
Tabel 10.4	Opbrengst identificatiemogelijkheid 2.1: verwijzingen naar concepten	277
Tabel 10.5	Opbrengst identificatiemogelijkheid 2.2: verwijzingen naar auteurs	282
Tabel 10.6	Opbrengst identificatiemogelijkheid 3.1: secundaire kenmerken van beelden	284
Tabel 10.7	Opbrengst identificatiemogelijkheid 3.2: contexten van beelden	286
Tabel 10.8	Overzicht unieke identificaties (UI) en combinaties van beelden in artikelen (CvBinA)	290
Tabel 10.9	Kwantitatieve aspecten van de identificatiemogelijkheden	291
Tabel 10.10	Totale en unieke aantal identificaties per beeld en per identificatiemogelijkheid	294
Tabel 11.1	Functie en arbeidsorganisatie van een deel van de auteurs (1)	299
Tabel 11.2	Functie en arbeidsorganisatie van een deel van de auteurs (2)	300
Tabel 11.3	Frequenties auteurs <i>Maatwerk</i>	301
Tabel 11.4	De positionering van beelden in de context van het betoog	310
Tabel 11.5	Functioneel gebruik van beelden	316

Voorwoord

In de Inleiding en het eerste hoofdstuk van deze studie worden de achtergronden en het ontwerp van dit onderzoek beschreven. In dit Voorwoord geef ik een iets meer persoonlijk getinte toelichting op mijn keuze voor het onderwerp en het perspectief van dit onderzoek. Verder wil ik graag de personen bedanken die hebben bijgedragen aan de totstandkoming van dit onderzoek.

Deze studie is voortgekomen uit een persoonlijk engagement met professionaliteit en professionalisering. Zonder mijn ogen te willen sluiten voor de mogelijkheid van menselijke tekortkomingen of structurele misstanden, ben ik overtuigd van het fundamentele belang van professionaliteit, zowel voor de samenleving in haar geheel als voor individuele cliënten, en niet te vergeten voor professionals. Bovendien beschouw ik het overdragen van de inhoudelijke betekenis en de positieve waarde van professionaliteit aan studenten als één van de centrale taken en verantwoordelijkheden van opleidingen voor professionals. Een centrale drijfveer in mijn werkzaamheden binnen het hoger onderwijs is het ontwerpen van inspirerende professionaliseringstrajecten, dat wil zeggen het ontwikkelen van leertrajecten voor beginnende en ervaren professionals waarin zowel het aanspreken als het versterken van hun intrinsieke professionele motivatie centraal staat. Mijn ambitie is door middel van dit onderzoek de inhoudelijke betekenis en de positieve waarde die professionaliteit in elk geval in potentie bezit te verhelderen en bovendien de toegang tot belangrijke inspiratiebronnen voor professionalisering te ontsluiten.

In dit onderzoek naar professionaliteit staan niet de beroepen of de beroepsbeoefenaren, de beroepsarbeid of de beroepspraktijk centraal maar een specifieke verzameling van praktijktheoretische concepten die ik beelden van de professional heb genoemd. Het betreft theoretische concepten die een praktijkideaal voor professioneel functioneren beschrijven, en wel in de vorm van een professional die een voortreffelijke eigenschap of kwaliteit bezit. Zo wordt praktijkreflectie als fundamentele eigenschap voor professioneel functioneren geconceptualiseerd in het model van de reflectieve praktijkwerker. Op analoge wijze komen de onvoorwaardelijke aanwezigheid voor en de volledige toewijding aan cliënten als praktijkideaal samen in het beeld van de presentiebeoefenaar, terwijl de kernkwaliteit creatief en innovatief ondernemerschap binnen een versterkte arbeidsorganisatie wordt samengebond in het concept van de intrapreneur.

De oorsprong van dit onderzoek is het vermoeden dat zulke beelden van de professional een belangrijke inspiratiebron voor de professionalisering van toekomstige, beginnende en ervaren professionals kunnen vormen. Zoals studenten tijdens hun praktijkstage geïnspireerd raken door de begeleiding van voorbeeldige beroepsbeoefenaren van vlees en bloed, zo zouden praktijktheoretische con-

cepten die een voorbeeldige kwaliteit van de professional verhelderen en vaak ook illustreren met behulp van aansprekende praktijkvoorbeelden een inspirerende werking kunnen uitoefenen in het kader van professionaliseringsprocessen. Het onderscheiden van beelden van de professional als een eigenstandige praktijktheoretische benadering van professionaliteit lijkt daarmee zowel theoretische als praktische relevantie te bezitten.

Onderzoek naar beelden van de professional is slechts mogelijk op basis van een visie op professionaliteit. Professionaliteit is immers datgene wat kenmerkend is voor goede professionals en datgene wat het einddoel is van professionalisering. De opvattingen over professionaliteit lopen echter zeer uiteen, ook in de vakliteratuur. Als basis voor deze studie heb ik een poging ondernomen een model te ontwikkelen waarin professionaliteit niet primair wordt bepaald als het streven naar macht maar als het realiseren van waarden. Dit is mijns inziens niet een keuze voor een naïeve ten koste van een meer kritische benadering van professionaliteit. Een waardenperspectief op professionaliteit maakt immers ook duidelijk dat reëel bestaande professionele praktijken zeker niet altijd de waarden bevorderen die ze in naam belijden. De gezondheidszorg zorgt niet altijd voor gezondheid, de rechtspraak spreekt niet altijd recht, en het welzijnswerk werkt niet altijd aan welzijn. Een waardenperspectief op professionaliteit staat evenmin gelijk aan de keuze voor een harmoniemodel ten koste van een conflictmodel, want de waardenoriëntaties van professies en professionals kunnen tot waardenconflicten leiden, zowel tussen professies en professionals onderling als in de interactie met andere actoren, zoals cliënten, arbeidsorganisaties en de samenleving. Waarden zijn weliswaar abstracte begrippen die voor velerlei interpretatie en uitleg vatbaar zijn, maar op basis van een gedeelde invulling en uitwerking van waarden ontstaat een ijkpunt om professionele praktijken aan een kritisch en tegelijk constructief onderzoek te onderwerpen. Een waardenperspectief kan de zinvolle potentie van professionaliteit verhelderen en tegelijk een kritische benadering van professionele realiteiten mogelijk maken. In het kader van deze studie is het waardenperspectief op professionaliteit primair dienstbaar aan de analyse van beelden van de professional als inspiratiebronnen voor professionalisering.

Ofschoon een vergelijking altijd slechts tot een bepaalde hoogte opgaat, kan zij wellicht toch de opzet en de inzet van deze studie voor de lezer te verhelderen. Zoals een bioloog op onontgonnen terrein op zoek kan gaan naar onontdekte levensvormen, zo zoek ik in het tweede deel van deze studie in het oerwoud aan theorievorming rondom professionaliteit naar een reeds bestaande maar nog niet als zodanig geklassificeerde soort van conceptualiseringen die ik omschrijf als beelden van de professional. In het eerste deel van deze studie breng ik vooral professionaliteit als de natuurlijke biotoop van deze concepten in kaart. Omdat er onder de conceptualiseringen nogal wat hybride kruisingen blijken voor te komen, verken ik ook de aanpalende terreinen, zoals de markt en de bureaucratie, het publieke en het private domein. In het derde deel, ten slotte, onderzoek ik eerst hoe de aanwezigheid van deze concepten in hun natuurlijke omgeving van

het professionele discours gedetermineerd kan worden en vervolgens welke functie zij in dit ecosysteem vervullen.

In de loop van het promotietraject is mij duidelijk geworden dat ik een sterke voorkeur heb voor betekenisgericht onderzoek, ook al besef ik dat een valkuil daarvan kan zijn zinvolle samenhangen te ontwaren waar die ontbreken. Bij het ontwerpen van mijn onderzoek heb ik vooral de publicaties van Oost en anderen (2002, 2009) en van Verschuren en Doorewaard (2007) als waardevol ervaren. Voor de kwalitatieve aspecten van deze studie waren Creswell (2013), Baarda, De Goede en Teunissen (2005) en Boeije (2008) een belangrijk houvast. De inspiratie voor de uitwerking van dit onderzoek kwam meestal tot mij in de vroege ochtend. Wanneer ik na een intensieve werkdag en een korte nachtrust ontwaakte, dat leek het alsof spontaan een geestelijke mailbox openging en de vruchtbare ideeën binnenstroomden.

Tijdens het onderzoek werd mij duidelijk dat hierin veel uiteenlopende aspecten van mijn loopbaan en mijn levensloop bijeenkomen. Deze studie is dan ook het resultaat van een lang ontwikkelingsproces. Het begint bij mijn ouders, die mij gestimuleerd hebben om ‘door te leren’, iets waartoe zij beiden wel de capaciteiten bezaten maar niet de kans hebben gekregen, terwijl dat in mijn jeugd voor ‘arbeiderskinderen’ wel mogelijk werd maar geenszins vanzelfsprekend was. Ik ben hen nog dagelijks dankbaar voor deze aansporing, vooral ook door deze erfenis over te dragen op onze beide dochters. De start van mijn leercarrière werd aanzienlijk vergemakkelijkt doordat ik lange tijd in het luwte van mijn grote zus kon varen, terwijl mijn kleine broertje later een pushfactor probeerde te zijn, en daarvoor zou ik hen beiden graag willen bedanken.

Binnen het hoger onderwijs heb ik mijn eigen weg moeten zoeken, en voor een belangrijk deel heb ik die, na enige omzwervingen in de geneeskunde en de politicologie, gevonden in de specialisatie ethiek binnen de studie wijsbegeerte in Nijmegen. Door het inspirerende onderwijs van de hoogleraren wijsgerige ethiek Ad Peperzak en Paul van Tongeren werd ik ingewijd in de bezinning op het zinvolle bestaan. Tijdens het doctoraalprogramma ontdekte ik door het werken aan de vele werkstukken en essays mijn voorliefde voor het schrijven, voor het laten uitkristalliseren van gedachten in woorden, ook al worstelde ik als ‘grens-Germaan’ uit het diepe Zuiden vaak met het Nederlands als mijn stiefmoedertaal. Tijdens en meteen na mijn studie heb ik mij tevens toegelegd op de vakdidactiek en de onderwijskunde. Dit heb ik niet zozeer als een specialisatie maar eerder als een omscholing ervaren. Wijsgerige ethiek als onderdeel van de zogeheten praktische filosofie bleek nog heel wat praktische vertaalslagen te vereisen om toegankelijk te worden voor niet-universitaire studenten. Bij deze zoektocht zijn Ineke van den Berg en Johan Luttenberg behulpzaam geweest.

Hoewel ik onderwijservaring heb opgedaan variërend van onderbouw tot en met universiteit, ben ik hoofdzakelijk werkzaam geweest in het hoger beroeps-onderwijs, en ik wil graag de mensen bedanken die dit mogelijk hebben gemaakt: Nini Enderlee en Ad Snellen in Arnhem (en later Nijmegen), Martha Stuy en

Riet Prins in Wageningen, Margriet Jongerius en Ineke Hagen in Driebergen, Coen van der Linden en Léon van de Griendt in Utrecht en Amersfoort. Door mijn werkzaamheden binnen het hoger beroepsonderwijs kwam ik op velerlei wijzen in aanraking met professionaliteit. Enerzijds als thematiek, bijvoorbeeld in samenhang met beroepsethiek, onderwijsvernieuwing en kwaliteitszorg. Vooral de vele raakvlakken tussen professionaliteit en ethiek fascineerden me; Schöns boek over de reflectieve praktijkwerker wekte mij uit mijn dogmatische sluimer. Anderzijds kwam ik in aanraking met professionaliteit zoals die werd belichaamd door collega's en studenten. Van de vele inspirerende collega's met wie ik de afgelopen decennia mocht samenwerken, denk ik in het bijzonder aan Joyce Cordus en Raymond Kloppenburg in het Utrechtse en Lies Schilder en Lisbeth Verharen in het Nijmeegse. Wat de studenten betreft, beperk ik mij tot het vermelden van Hascar van Rijn en Karin Landsbergen. Als docent werd ik vaak geplaagd door het onbehaaglijke gevoel tekort te schieten ten opzichte van mijn studenten, maar Hascar deed mij door een alleraardigst bedankbriefje voor mijn onderwijs beseffen dat ik als docent toch niet een totale mislukking kan zijn geweest. Ik ben een tijdje werkzaam geweest als instroomcoördinator, en Karin opende mij door haar uitzonderlijke prestaties de ogen voor de bureaucratische hindernissen die onderwijsinstellingen opwerpen voor zeer getalenteerde studenten.

De transitie van Hogeschool Utrecht van een traditioneel onderwijsinstituut naar een hedendaagse kennisinstelling creëerde voor mij de mogelijkheid een oude wens in vervulling te laten gaan. Na mij afstuderen heb ik afgezien van een promotietraject omdat ik dat mijn jonge gezin naast mijn drukke baan niet aan wilde doen. Nu werd ik echter door mijn werkgever, de hoofdsponsor van mijn gezin, in de gelegenheid gesteld mijn onderzoekswerkzaamheden deels binnen mijn aanstelling te verrichten. Al snel besepte ik overigens dat een promotietraject niet alleen een onderzoekstaak maar tegelijk een veelzijdig ontwikkelingsproces is, waarbij vooral balanceerkunst van belang is, bijvoorbeeld tussen beheerste planmatigheid en ongetemde creativiteit. Ik heb het promotietraject vooral als een krachtige stimulans voor mijn oordeelsvermogen ervaren. Bij dit ontwikkelings-traject zijn vele mensen behulpzaam geweest, waarvan ik er enkele hier graag expliciet wil bedanken.

Ik dank Huib de Jong, voormalig lid van het College van Bestuur. In reactie op mijn bedankje voor het toekennen van de promotievoucher stuurde hij mij een e-mail met waardevolle inhoudelijke suggesties voor mijn onderzoeksopzet. Later hebben we nog enkele keren, zowel onder vier ogen als in het openbaar, van gedachten kunnen wisselen over de rol van professionaliteit in het hoger beroeps-onderwijs. Ik dank ook Coen van der Linden, voormalig directielid van de Faculteit Maatschappij & Recht. Hij stelde mij na de toekenning van de promotievoucher in staat als projectleider de onderwijsinnovatie van het Instituut voor Social Work af te ronden en een substantieel deel van deze tijdsinvestering later alsnog aan mijn promotieonderzoek te besteden.

Ik dank Hans van Ewijk, voormalig lector plus voorzitter van het Kenniscentrum Sociale Innovatie, voor zijn begeleiding bij de voorbereiding van mijn promotieaanvraag. Hij heeft mij – naar ik meen tegen alle gangbare richtlijnen in – in een vroegtijdig stadium behoed voor een afbakening van mijn brede onderzoekopzet, en daar ben ik hem zeer erkentelijk voor. Na haar installatie als lector Innovatieve Maatschappelijke Dienstverlening heeft Lia van Doorn de interne begeleiding van mijn promotietraject overgenomen. Ik waardeer de veelzijdige wijze waarop zij mijn ontwikkeling stimuleert. Haar lectoraat is voor mij inmiddels een inspirerende thuisbasis geworden. Het is een groot geluk met zulke deskundige en inspirerende collega's te mogen samenwerken. Wie iets wil leren over de kunst van het leiding geven aan professionals en het creëren van zelfsturende teams zou bij Lia te rade moeten gaan.

Het belangrijkste voor het proces en het product van mijn promotietraject is mijn promotor Trudie Knijn, hoogleraar Algemene Sociale Wetenschappen, geweest. Ik heb veel waardering en ook bewondering voor haar deskundige en zorgvuldige begeleiding. Toen ik tijdens ons kennismakingsgesprek mijn ambitieuze onderzoeksplannen ontvouwde, liet zij meteen weten dat dit alles veel te veel zou zijn voor één promotie. Ik was toen zo arrogant om te denken: dat zullen we dan nog wel eens zien. Al snel moest ik erkennen dat ze volledig gelijk had, zoals ze later nog zo vaak gelijk zou hebben. Daarbij liet ze me altijd de ruimte om daar zelf achter te komen, en ook dat heb ik als zeer prettig ervaren. Ik werd in de gelegenheid gesteld zelf te ontdekken wat zij al doorzien had. Tijdens de afronding van mijn dissertatie ben ik dan ook pas ten volle gaan beseffen hoe groot haar invloed op mijn gehele onderzoek is geweest. Zij heeft mij geattendeerd op Freidson (2001), en zonder deze kennismaking zou het eerste deel niet tot stand zijn gekomen. Zij heeft mij ook geadviseerd om een tijdschriftanalyse te ondernemen in plaats van meteen een professionaliseringstraject te ontwerpen en te testen, en dat advies is de basis voor het derde deel. Tot slot heeft ze mij aangeraaden enkele minder krachtige beelden van de professional uiteindelijk toch niet in deze studie op te nemen, en daardoor heeft het tweede deel aan kracht gewonnen. Zonder haar begeleiding zou deze dissertatie in zijn huidige opzet niet tot stand hebben kunnen gekomen. Mijn dank is dan ook groot.

Tevens wil ik Anneke Menger, lector Werken in Justitieel Kader en huidig voorzitter van het Kenniscentrum Sociale Innovatie, bedanken. Zij heeft reeds in een vroegtijdig stadium de waarde van mijn ideaaltypisch model van professionaliteit voor de beroeps- en de onderzoekspraktijk onderkend en daar op velerlei wijzen (mede) vorm aan gegeven, namelijk als basis voor congressen, onderzoeken en publicaties. Zo werd ik hierdoor gestimuleerd een publieksversie te publiceren van het eerste deel van dit onderzoek (De Jonge, 2011). Ik dank Marc Hoijtink omdat hij me regelmatig in de gelegenheid stelde mijn benadering van professionaliteit te delen met de masterstudenten social work in Amsterdam. Door de positieve reacties van studenten, professionals en onderzoekers werd ik verlost van wat ik zelf ben gaan aanduiden als mijn Casaubon-complex (zie de roman *Middlemarch* van George Eliot).

Fieneke Vogelpoel en Lies Schilder wil ik graag bedanken omdat zij bereidwillig mij hun privéarchief met oude nummers van *Maatwerk* ter beschikking stelden. Hierdoor werd het logistieke deel van het literatuuronderzoek in het derde deel van deze studie aanzienlijk vergemakkelijkt. De collega's van de mediatheek in Amersfoort wil ik hartelijk bedanken voor het telkens weer bereidwillig opsporen van allerlei boeken en artikelen; de literatuurlijst geeft slechts een kleine indicatie van het vele werk dat ze voor mij hebben verricht. Ook dat heeft mijn onderzoek gemakkelijker gemaakt. Amanda Siteur dank ik voor haar hulp bij een eerste versie van de Engelstalige samenvatting. Dimitra Mitsionis, destijds de secretariële rots in de branding van het lectoraat, was zeer behulpzaam bij het vermenigvuldigen en verspreiden van het manuscript. Afke Schenkelaars wil ik graag bedanken voor de vormgeving van het omslag. Er zijn nog veel meer mensen die ik zou kunnen en moeten bedanken – Saskia van Laar attendeerde mij op professionele aspecten in mijn werkhouding waar ik mij niet bewust van was, Baziël van Engelen benadrukte tijdens een diner pensant het belang van de voltooiing van mijn onderzoek – maar hier laat ik het bij.

Misschien is het mogelijk onderzoek te verrichten naar wat promoveren doet met mannen, althans volgens hun zelfrapportage in het dankwoord. Ik heb de stellige indruk dat het over het algemeen een activiteit is die een negatieve invloed heeft op de sociale, zorgzame en emancipatorische kwaliteit van hun handelen. Mocht dit al een sociale wetmatigheid zijn, dan beschouw ik mijzelf als de uitzondering op die regel. Ik vlei mij met de gedachte dat ik trouw mijn aandeel aan gezin en huishouden heb geleverd en dat de relatie met mijn vrouw zich in deze periode zelfs nog verder heeft verdiept. Maar ik geef toe dat ik deze opvatting niet heb geverifieerd, laat staan dat ik haar zou hebben proberen te falsifiëren. Hoe dan ook wil ik Willemien bedanken voor heel andere zaken, voornamelijk dat zij me altijd stimuleert om dat te doen wat goed voor mij is, en verder voor al het dierbare dat zich moeilijk in woorden laat vangen. Onze beide dochters wil ik graag bedanken omdat ik nog steeds hun vader (dat wil zeggen: papa, paps, papsie) mag zijn. Het is mooi om te zien hoe zijn hun weg vinden in het leven, in studie en werkzaamheden. Kiki is na het afronden van de Researchmaster Behavioural and Social Sciences inmiddels in Groningen begonnen aan haar eigen promotietraject en Nine voltooit in Utrecht (en zeer wijde omgeving) na het honoursprogramma nu ook haar bachelorstudie Culturele Antropologie. Aan hen beiden draag ik deze studie op, in de hoop en het vertrouwen dat mijn 'weg tot de wetenschap' hen tot steun zal kunnen zijn.

Deventer, 26 augustus en 7 september 2014

Inleiding

In deze studie staan beelden van de professional als inspiratiebron voor professionalisering centraal. De achtergrond van dit onderzoek is een speurtocht naar de samenhang tussen de persoonlijke inspiratie en motivatie van professionals en de publieke betekenis en waardering van professionaliteit. Deze thematiek wordt in deze inleiding beknopt geschetst, als opmaat voor het ontwerp van het onderzoek, dat vervolgens in het eerste hoofdstuk van deze studie zal worden beschreven.

De inspiratie van professionals

In de literatuur worden professionele werkzaamheden in verband gebracht met inspiratie, zowel in letterlijk zin (zie bv. Van Houten, 1993) als in allerlei varianten. Een meer hedendaagse en wetenschappelijke aanduiding is intrinsieke motivatie (zie bv. Tonkens, 2008), terwijl in navolging van Weber (1920) ook wel wordt gesproken van seculiere roeping (zie m.n. Larson, 1977; Freidson, 2001). Deze inspiratie lijkt tegenwoordig bij veel professionals te zijn weggezakt of zelfs plaats te hebben gemaakt voor een diffuus onbehagen (zie bv. Verbrugge, 2005), een proces van vervreemding dat overigens niet nieuw is maar enkele decennia omspannt (zie Lipsky, 1980). Dat is althans de indruk die ik heb overgehouden aan de gesprekken die ik in de loop der jaren met professionals heb gevoerd. Enkele voorbeelden kunnen dat illustreren (zie bv. ook De Koning, 2008).

Als voorbereiding op een lezing voor reclasseringswerkers sprak ik met enkele vertegenwoordigers van deze beroepsgroep. Ik wilde met hen graag van gedachten wisselen over hun professionele inspiratie, maar het gesprek schoot voortdurend alle kanten op. Toen ik voor de zoveelste keer probeerde terug te keren tot het centrale thema, zei één van de werkers ongeveer het volgende: “Weet je wat het is, wanneer mij tegenwoordig gevraagd wordt naar de motivatie voor mijn werk, dan heb ik het gevoel dat ik me moet verdedigen.” Deze opmerking zorgde voor een doorbraak in het gesprek omdat de andere werkers het gevoel herkenden. Al snel bleek dat de oorspronkelijke drijfveren van deze ervaren professionals ver waren weggezakt omdat ze niet passen bij de heersende tijdgeest. Na afloop constateerde één van de reclasseringswerkers enigszins verbaasd dat hij dagelijks met zijn collega’s over het werk spreekt, maar dan gaat het altijd over de urgente knelpunten die alle aandacht opeisen en nooit over hun professionele inspiratie.

Tijdens een bijeenkomst met sociale professionals in het kader van een praktijkonderzoek naar morele dilemma’s in de ambulante beroepspraktijk, probeerde ik als projectleider het gesprek op gang te brengen over hun keuze voor dit beroep en deze context. Na lang aarzelen merkte één van de deelnemers enigszins

beschroomd op dat ze als beginnende studente tijdens een kennismakingsbijeenkomst had opgemerkt dat ze graag mensen wilde helpen. De begeleidende docent had meteen gerepliceerd dat ze dan net zo goed in een warenhuis of een supermarkt zou kunnen gaan werken. Sindsdien had ze nooit meer met anderen over haar motivatie voor het beroep gesproken.

Een sociale professional liet mij na afloop van een lezing voor alumni een brief lezen die hij diezelfde ochtend aan het interim-management van zijn welzijnsorganisatie had verzonden. Daarin stond onder meer de volgende opmerking: volgens de leiding is onze organisatie een tanker die op koers ligt, maar volgens de professionals zijn we door alle mist het zicht op de horizon kwijtgeraakt.

Professionals lijken steeds vaker (de toegang tot) hun inspiratie te verliezen. Zou dat samen kunnen hangen met de hedendaagse betekenis en waarde van professionaliteit?

De publieke waardering van professionaliteit

Grofweg kunnen met behulp van de zogeheten dramadriehoek van Karpman (1986, 2007) in de publieke waardering van professionaliteit gedurende de laatste honderd jaar drie of vier fasen worden onderscheiden. Karpman staat in de traditie van de transactionele analyse. Deze benadering laat zien dat mensen in het dagelijks leven wel vaker een rol spelen die weliswaar de bevrediging van hun kinderlijke behoeften mogelijk maakt, maar hen ook verhindert op volwassen wijze de volledige verantwoordelijkheid voor hun eigen leven op zich te nemen. Het gevolg daarvan is dat ze steeds weer in hetzelfde patroon vervallen; ze spelen voortdurend hetzelfde script, met steeds dezelfde afloop. Daardoor blijven ze steken in hun ontwikkeling en staan zo het eigen levensgeluk in de weg. Miller (1979) maakt duidelijk dat de wortels voor zo'n drama vaak in de vroege kindertijd moeten worden gezocht en suggereert dat zo'n levensloop vooral kenmerkend is voor professionele hulpverleners.

Karpman (1986, 2007) toont aan dat een drama in de kern op slechts drie basale rollen berust: de dader of achtervolger (bijvoorbeeld het vileine monster), het slachtoffer (de schone jonkvrouw) en de held of redder (de dappere edelman). Hij laat bovendien zien dat drama vaak op een rolwisseling berust met een welhaast dialectisch karakter. De rattenvanger van Hamelen, bijvoorbeeld, bevrijdt (als redder) de stad van een rattenplaag, wordt vervolgens echter (als slachtoffer) niet uitbetaald door de burgemeester van de stad en ontvoert ten slotte (als dader) de kinderen van de stad. Ook bijvoorbeeld een mantelzorger die de zorgtaken als een redder op zich neemt, loopt het gevaar ofwel een slachtoffer van een al te veeleisend systeem te worden ofwel als een medeplichtige een al te afhankelijk systeem in stand te houden. In de publieke opinie lijkt gedurende de laatste eeuw een dramatische rolwisseling van de professional plaats te hebben gevonden. De professional is van held via dader in een slachtoffer veranderd.